

माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वबाट महिलामाथि परेको प्रभाव

मंजु श्रेष्ठ

राजनीतिशास्त्र शिक्षा विभाग, त्रि.वि., ठाकुर राम बहुमुखी क्याम्पस, बीरगंज, नेपाल
email: manjush2009@yahoo.com

सार

नेपालको इतिहासमा २०५२ फागुन १ गतेदेखि २०६३ मंसिर ५ गतेसम्म जारी रहेको दश वर्ष, नौ महिना र पाँच दिनको माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वले नेपाली समाजको सर्वाङ्गीण क्षेत्रमा नकारात्मक र सकारात्मक दुवै किसिमका असरहरू पारेको छ। यसबाट विशेष गरी महिलामाथि शारीरिक तथा मानसिक रूपमा असरहरू परेको पाइएको छ। एक महिलाको नाताले पति, पुत्र तथा परिवारमाथि परेको पीडाको भागिदार बन्न बाध्य हुनुपरेको छ।

प्रमुख शब्दहरू

माओवादी; सशस्त्रद्वन्द्व; महिला; नाता; पीडा; असर

पृष्ठभूमि

नेपालको इतिहासमा दश वर्षे सशस्त्र द्वन्द्वले तत्कालीन र दीर्घकालीन प्रकृतिका असरहरू परेका छन्। यो द्वन्द्वका कारण नेपाली समाजको विभिन्न तह, तप्का, वर्ग, जाति, सम्प्रदायका पुरुषहरूभन्दा महिलाहरू प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित भएको पाइन्छ। दशवर्षे युद्धले धेरै महिला र बालबालिकाको जीवन बर्बाद भएको छ। असमय र एक्कासी विधवा हुन पुगेका महिलाहरूमा आर्थिक बोझ थपिएको छ, स्वास्थ्य बिग्रिएको छ, खुशी हराएको छ र हाँसो खोसिएको छ। नकारात्मक असरहरूमध्ये समाजमा संवेदनशील नागरिकहरू विशेषगरी महिलामा परेको नकारात्मक मानसिक, शारीरिक असर हो। कतिपय विश्लेषकअनुसार माओवादी द्वन्द्वकै कारण सीमान्तकृत, दलित, जनजाति, मधेशी, विकट क्षेत्रका ग्रामीण महिलाहरूका सवाल राष्ट्रियस्तरमा मुखरित भएका छन्।

माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वबाट महिलामाथि परेको नकारात्मक असर

द्वन्द्वबाट पर्न गएको केही प्रमुख नकारात्मक असरहरूबारे निम्न अनुच्छेदमा केलाइएको छ

एकल, अर्धविधवा तथा विधवा जीवनको अवस्था

जनयुद्धले दिएका पीडा र घाउहरू बोकेर बाँच्न विवश कैयौं महिलाहरू भेटिन्छन्। युद्धको क्रममा १० वर्षको अवधिमा करिब १५ हजार व्यक्तिको मृत्यु भएकोमा कति महिला विधवा बन्न पुगे भन्ने यकिनका साथ तथ्याङ्क उपलब्ध भएको छैन तर पनि एकल महिलाको सङ्ख्या बढेको छ। जनयुद्धको दश वर्षका कममा भण्डै ४,००० महिला विधवा भए र २,५०० महिलाले ज्यान गुमाए। (सापकोटा, २०६६:६९) विधवा जीवनले दिने मानसिक पीडा बोकी घरमूली र एकल अभिभावक, आर्थिक बोझ र सामाजिक दायित्व निर्वाह गर्नुपरेको पीडा छ। महिला चिन्ता, तनाव र सङ्कटका भुमरीमा रुमलिँदै छन्। माओवादी विरुद्ध प्रतिकार गर्ने क्रम सुरु भएको हत्या शृङ्खलामा जीवन गुमाएका सबैको परिवारमा बिचल्ली देखिन्छ। अभिभावक र पति गुमाएका परिवारले छाक टार्न समेत धौ-धौ भएको अवस्था छ। माओवादीलाई सघाएको आशङ्कामा अपहरण, बेपत्ता र हत्या गरिएको छ। अभिभावकको हत्या भएपछि कैयौं परिवार छाक टार्ने समस्यामा छन्। सुख-दुःख बाँड्ने साथी गुमेको छ। घर व्यवहार श्रीमानले चलाइरहेकोमा विधवा महिलाले स्वयम् घरगृहस्थी र सामाजिक आर्थिक

भार सम्हाल्नु पर्ने स्थिति छ । एकातिर आर्थिक बोझ छ भने अर्कोतिर एक्लो हुनुको पीडा, एक्लो भएपछि समाजको एकल महिला विधवाप्रतिको सोचाइ दृष्टिकोण फरक हुँदोरहेछ भन्ने गुनासो पाइन्छ । द्वन्द्वले विधवाको ठूलो समूह नेपाली समाजलाई दिएको छ । ती महिलाहरूसँग आ-आफना किसिमको पीडा र अनुभव छन् । युद्धले परिवार छिन्नभिन्न भएका यस्ता विधवाको सङ्ख्या पनि ठूलो छ । उनीहरू भताभुङ्ग भएको आफ्नो गृहस्थी समेट्ने प्रयासमा छन् । साथै छोराछोरीको पढाइलाई निरन्तरता दिन विभिन्न सङ्घ-संस्थाबाट सहयोगको अपेक्षा तथा सरकारी छात्रवृत्तिका लागि सङ्घर्ष पनि गरिरहेका छन् ।

मानव अधिकारको उल्लङ्घनको अवस्था

जनयुद्ध आरम्भ हुनुपूर्व राज्य पक्षबाट हुने गरेका मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरू जनयुद्धको एक प्रमुख कारण बन्थे भने जनयुद्ध आरम्भ भएपछि मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा तीव्रता आएको पाइन्छ । द्वन्द्वकालमा राज्य र माओवादी दुवै पक्षले मानव अधिकारका उल्लङ्घन गरेको तथ्य सार्वजनिक भएको छ तर इन्सेकले नियमित प्रकाशित गर्ने मानव अधिकार हननका घटनाको तथ्याङ्कले माओवादीभन्दा बढी राज्यले मानव अधिकार हनन गरेको देखाउँछ । यस क्षेत्रमा राज्यपक्षबाट भएको मानव अधिकारका हननका घटनाहरूमा कुटपिट, गिरफ्तार, यातना, घाइते, हत्या रहेको पाइएको छ भने माओवादी पक्षबाट हुने घटनाहरूमा धम्की, कुटपिट, अपहरण, बेपत्ता, विस्थापन र हत्या रहेको पाइएको छ ।

(क) महिलामा आन्तरिक विस्थापन तथा विदेश पलायनको पीडा

मानवलाई बाँच्न पाउने नैसर्गिक अधिकार रहेको हुन्छ, जुन कानूनबाट सुरक्षित हुन्छ । माओवादी जनयुद्धको अवधिमा माओवादी र सुरक्षानिकायको त्रासका कारण थुप्रै मानिसहरू सुरक्षित स्थानमा विस्थापित भएका तथ्य सार्वजनिक भइरहेका छन् । यद्यपि सङ्ख्याको हिसाबबाट विस्थापित महिला सङ्ख्या कम देखिन्छ । विस्थापित परिवारको पुरुषको नाममा दर्ता भएकोले विस्थापित पुरुषको सङ्ख्या बढी देखिएको हो । पुरुष विस्थापित हुँदा उसको परिवारका महिलाहरू पनि विस्थापित भएका हुन्छन् वा घरमा पीडा भोग्ने महिला बालबालिका नै हुन्छन् ।

राज्यबाट विस्थापित हुने अधिकांश मानिसहरूले सुरक्षाकर्मी र प्रतिकार समूहको सम्भावित खतराबाट विस्थापित भएको

बताए भने माओवादीबाट विस्थापित हुनेहरूले आफू विस्थापित भएको प्रमुख कारणमा धम्की, डर, त्रास, चन्दा दिनु पर्ने बाध्यता, सुराकीको आरोप, जनताको टेलिफोन, मोबाइल आदि माओवादीले प्रयोग गर्ने र सुरक्षा निकायबाट यसै विषयलाई लिएर कारवाही गर्ने, सङ्कटकाल घोषणा, जनजीवन त्रासदीपूर्ण बन्दै गएको, रोजगारीको अवसर गुमाउँदै जानु र बालबालिकाको पढाइमा अवरोध आदि कारणलाई लिन सकिन्छ ।

विश्वमा आन्तरिक विस्थापनबाट २ करोड मानिस प्रभावित भएका छन् । (इन्सेक, २०६४: प्राक्कथन)। आफ्नै देशभित्र रहेर पनि हिंसात्मक द्वन्द्व मानवअधिकारको व्यापक उल्लङ्घन तथा अन्य घटनाहरूको कारण आफ्नो घरबाट जबरजस्ती लखेटिनु परेको छ । अन्यत्र विस्थापित भई शरणार्थीको जीवनयापन गर्नु परेको छ ।

(ख) अपहरणबाट महिलामा परेको असर

मानिसहरूलाई बलपूर्वक अपहरण गर्नु मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र र मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिको उल्लङ्घन हो । द्वन्द्वकालमा विशेष गरी माओवादी पक्षबाट भिन्न राजनीतिक विचार राख्ने मानिसलाई अपहरण गरिएका थुप्रै उदाहरण छन् ।

(ग) घाइते हुँदा महिलामा परेको असर

द्वन्द्वको समयमा द्वन्द्वरत पक्षका थुप्रै मानिसहरू घाइते भएको तथ्य सार्वजनिक भएको छ । घाइते हुनेहरूमा कतिपय निर्दोष मानिसहरू रहेको तथ्य खुलासा भएको छ । यद्यपि प्रत्यक्ष घाइते हुने महिलाहरूको सङ्ख्या कम छ तर पुरुष घाइते हुँदा परिवारका महिलाहरूले सङ्कटको सामना गर्नु पर्ने हुन्छ ।

(घ) गिरफ्तारी र यातनाबाट महिलामा परेको असर

यातना मानव जातिको कलङ्कपूर्ण व्यवहार हो । द्वन्द्वको अवधिमा राज्य पक्षले बल प्रयोग गरी विनापुर्जी गिरफ्तार गर्ने, यातना दिने कार्यक्रममा तीव्रता आएको पाइन्छ ।

राजनीतिक व्यक्तिहरूको दबाबमा प्रहरीको ठाडो आदेशमा पक्राउ गरी हिरासतमा राखेर निर्मम यातना दिन्थे । महिलाले द्वैध जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्छ, परिवारका सदस्य वा स्वयम् गिरफ्तारीमा पर्दा घरपरिवार अव्यवस्थित हुने र मानसिक पीडा वहन गर्नु पर्छ भन्ने भनाइ पाइन्छ ।

(ड) कुटपिटबाट महिलामा परेको असर

सशस्त्र द्वन्द्वको अवधिमा राज्यविरुद्ध रहेका थुप्रै मानिसहरू सुरक्षाकर्मीबाट कुटपिटका सिकार भएका तथ्याङ्क सार्वजनिक भएका छन्। यस क्रममा थुप्रै निर्दोष मानिसहरू पनि कुटपिटको चपेटामा परेका उदाहरण पनि प्राप्त भएका छन्। यस अवधिमा राज्यपक्षबाट राजनीतिक व्यक्तिहरूमाथि भएका कुटपिटका घटनाहरू छन्।

(च) बेपत्ता हुँदा महिलामाथि परेको असर

बलपूर्वक बेपत्ता पार्नु मानवता विरुद्धको अपराध हो। नेपालमा सशस्त्र द्वन्द्व सुरुआत भए पनि राज्य पक्ष र माओवादी पक्षले नागरिकका आधारभूत अधिकारप्रति संवेदनहीन बन्दै बेपत्ता पार्ने कार्यलाई तीव्रता दिए। यद्यपि बेपत्ता पार्ने अभियान विशेष गरी माओवादी प्रभावित क्षेत्रमा सङ्क्रामक रूपमा देखिए तापनि यसले देशका अन्य क्षेत्रलाई अछुतो राख्न सकेन।

तथ्याङ्क अनुसार बेपत्ता हुनेहरू पुरुष हुन् तर पुरुष बेपत्ता हुँदा महिलाले अर्ध विधवाको जीवनयापन गर्नुपर्छ। बेपत्ता पारिएकाहरूबारे विस्तृत जानकारी माओवादी र सरकार दुवैले दिएका छैनन्। कतिपयको हत्या भएको पनि आशङ्का गरिएको छ।

(छ) हत्याबाट महिलामा परेको असर

द्वन्द्व सुरु भएपछि मानव अधिकार हननका घटना वृद्धि भएको पाइन्छ। सशस्त्र द्वन्द्व सुरु भए पनि माओवादी नियन्त्रण गर्ने नाममा विद्रोहीहरूलाई राज्यपक्षले बर्बरतापूर्वक हत्या गरेको र माओवादीहरूले पनि जनयुद्धलाई अवरोध पुऱ्याउने मानिसलाई हत्या गरेका तथ्यहरू सार्वजनिक भएका छन्। यस क्रममा थुप्रै निर्दोष मानिसहरू दुवै पक्षका सिकार भएको पाइएको छ।

(ज) बलात्कारबाट महिलामा परेको असर

बलात्कार युद्धमा सैन्यतन्त्रले आफ्नो सामर्थ्य देखाउन, विरोधीलाई तर्साउन, हतोत्साहित बनाउन र चोट पुऱ्याउन विपक्षी समूहका महिलामाथि यौन आक्रमण गर्ने तथा यौन लुट्ने क्रियालाई हतियारको रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ। अखिल नेपाल महिला सङ्घ (क्रान्तिकारी) की अध्यक्ष जयपुरी घर्ती मगरका अनुसार युद्धबेला एउटै जिल्लामा ५० भन्दा बढी महिला बलात्कृत भएका छन्। ने.क.पा. (माओवादी) केन्द्रीय सदस्य पम्फा भुसालका अनुसार गिरफ्तार भई

मारिएका सबै महिला साथीहरू सुरक्षाकर्मीबाट बलात्कृत भएका थिए (क्षेत्री, वर्ष अनुल्लिखित:६९) महिलाहरूमाथि राज्य पक्ष र माओवादी पक्षबाट यौनदुराचार भएको, बलात्कार गरिएको छ।

बलात्कार विभिन्न खाले युद्धमा प्रयोग हुने महिला विरुद्धको हतियार हो। विश्वभर नै द्वन्द्वरत पक्षहरूले आपसी दुस्मनी साधन र अर्कोको तेजोबध गर्न सदैव विपक्षीका महिलालाई बलात्कार गर्ने हतियार प्रयोग गरेको देखिन्छ। दस वर्षको अवधिमा अत्यधिक मात्रामा विद्रोही पक्षका महिलालाई राज्यका सेना, प्रहरीले वीभत्स ढङ्गले एकल वा सामूहिक बलात्कारको वस्तु बनाएका छन्।

चेलीबेटी बेचबिखन तथा देह व्यापारको अवस्था

वर्तमान वैज्ञानिक युगमा पनि मानव बेचबिखन जस्तो जघन्य अपराध संसारभरि मौलाउँदै गएको मानव सभ्यताको विडम्बनाबाट नेपाल अछुतो छैन। मानव बेचबिखनजस्ता जघन्य अपराध नियन्त्रित हुनुपर्ने, बेचबिखनमा परेर आहत बनेका महिलाको उचित संरक्षण तथा पुनर्स्थापना हुनु पर्ने प्रावधानको बाबजुद महिलाहरू देहव्यापारमा संलग्न भएका छन्। बसोवास गरेको क्षेत्रभन्दा बाह्य क्षेत्रमा गई यस्ता व्यापार व्यवसाय गरेको पाइएको छ। देहव्यापारमा लागेका महिलाहरूसँग कुराकानी गर्दा खुशीले नभई बाध्यतावश यो पेसामा लागेको जानकारी दिएका छन्। धेरैजसो महिला माओवादी द्वन्द्वको आतङ्कबाट ग्रसित भई आफ्नो बसोवास गरेको स्थान छोडी विस्थापित हुनुपरेको हो। नयाँ स्थानमा बसाइसराइ गर्दा काम नपाएको, जीवन धान्न, बालबालिकाको भरणपोषणका लागि देहव्यापार पेसामा लागेको अनुभव पनि छ। कोही महिलाको पति सेनामा गएको (राज्य सेना वा माओवादी सेना भन्ने यकिन जानकारी नभएको) ले छोराछोरीलाई पाल्न देहव्यापारमा लागेको अनुभव सुनाउँछन्। द्वन्द्वका कारण विस्थापनले गर्दा सहरी क्षेत्रमा देहव्यापार बढेको छ, क्याबिन, रेष्टुराँ, डान्सबार र मसाज पार्लरको नाममा देहव्यापारमा विस्थापित महिलाहरूको उल्लेख्य सङ्ख्या छ। विस्थापित महिलाहरू अस्तित्व धान्नका लागि श्रमशोषण गराउन बाध्य भएका छन्।

डर र तनावपूर्णको अवस्था

डर, तनाव र सशस्त्र द्वन्द्वले सृजना गर्ने असरहरूमध्ये एक प्रमुख असर हो। सामाजिक विकृति र तनाव सबै सशस्त्र द्वन्द्वरत समाजको साझा चरित्र हो। यसले

समाजमा डर, त्रास र तनाव सृजना गरिरहेको हुन्छ । सामाजिक सम्बन्धहरू टुट्ने अवस्था हुन्छ । एकले अर्कालाई आशङ्काको दृष्टि राख्ने, असहयोगको भावना, सधैंभरि त्रास र चिन्तामा बाँच्नु पर्ने अवस्था सृजना हुन्छ । युद्धरत पक्षले सर्वसाधारणलाई आफ्नो पक्षमा उपयोग गर्न डर, त्रास, लोभ र दवावको रणनीति प्रयोग गर्छन् । परिणाम स्वरूप बाध्यतवश तटस्थ भएर बस्न नसक्ने र कुनै एकप्रति लाग्नु पर्ने विवशता हुन्छ । डरका कारण देखावटी भुकाव भए पनि देखाउनु पर्छ । सर्वसाधारण दुवै पक्षको चपेटामा रहनु पर्छ । प्रहरी पक्षको आशङ्कामा युद्धरत पक्षले र युद्धरत पक्षतर्फको आशङ्कामा राज्यपक्षले सर्वसाधारणलाई दुःख, यातना दिने गर्दछन् । यही डरको चपेटामा जीवन व्यतीत गर्न बाध्य हुन्छन् । यस्तै विवशता नेपालमा देखा परेका छन् । बाटो खन्नको लागि जारी गरिएको माओवादीले “एक घर एक व्यक्ति नत्र ३ हजार रुपियाँ जरिवाना” भन्ने उर्दी गरेको गाउँ छाडेर बाहिर जान परेमा माओवादीको स्वीकृति लिनुपर्ने, उनीहरूलाई उत्तेजित गराउने, रोमाञ्चित गराउन सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी हुनुपर्ने, अन्य भाषण आदि कार्यक्रममा अनिवार्य सहभागी हुनुपर्ने, उनीहरूलाई खाना, वासको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्ता उर्दीहरूको पालना गर्नुपर्थ्यो । उर्दीको उल्लङ्घन गर्दा युद्धरत पक्षबाट यातना सहनु पर्दथ्यो भने उर्दी पालना गर्दा प्रहरी प्रशासनको यातना खेप्नु पर्ने डरबाट ग्रसित भएको कुराकानीको क्रममा उनीहरूले बताए । यिनै डर, बोझ, तनाव र चिन्ताका कारण कति महिलाहरू बिरामी परेका, बालबच्चाको मनमा डरको छाप परेको छ । बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन नसक्ने अवस्था थियो । बसमा बम राखिएको होला, विस्फोट होला, विद्यालयमा बम विस्फोट होला नानीहरू गुमाउनु पर्ने हो कि, घरबाट काममा गएका पुरुष सही अवस्थामा फर्कने हुन् कि नफर्कने हुन्, अपहरण हुन सक्नेजस्ता यावत् चिन्ताका कारण सधैंभरि डर र तनावबाट ग्रसित थिए ।

शैक्षिक उपलब्धिमा अवरोध र शैक्षिक गुणस्तरमा ह्रास

विद्रोही पक्ष र सरकार शैक्षिक संस्थानहरूप्रति संवेदनशील नभएका कारण द्वन्द्वकालमा “विद्यालय शान्ति क्षेत्र” हुन् भन्ने विश्वव्यापी मान्यतालाई बेवास्ता गर्दै सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा राज्य र माओवादी दुवै पक्षबाट विद्यालय प्रयोग, आक्रमण, शिक्षक हत्या, अपहरण, धाक-धम्की, शिक्षकसँग जबरजस्ती चन्दा असुली, विद्यालय भवन, विद्यालयका सवारीसाधनमा बम विस्फोट, आगजनी, विद्यार्थी अपहरण, हत्या, विद्यार्थीलाई सुराकीको रूपमा प्रयोग, सैनिक प्रयोजनको लागि प्रयोग, विद्यालयमा सेन्ट्री

राख्ने, विद्यालयमा सैन्य शिविर राख्ने, हातहतियारसहित विद्यालयमा प्रवेश गर्ने, जनशिक्षा पढाउनेजस्ता शिक्षा अधिकारका हननका कारण विद्यार्थी शैक्षिक उपलब्धिमा अवरोध भएको छ । विशेषगरी छात्राको शैक्षिक उपलब्धिमा अवरोध भएको थियो । किनभने छात्रा महिला भएकै कारण उनीहरूले अत्यधिक कठिनाइ र समस्या सामना गर्नुपरेको थियो । सशस्त्र द्वन्द्वले शिक्षा क्षेत्रमाथि दीर्घकालीन असर पारेको छ । द्वन्द्वको कारण कतिपय पूर्वनिर्धारित परीक्षा रद्द भए भने कतिपय सञ्चालनमा रहेको परीक्षा अवरुद्ध भए । फलस्वरूप शिक्षाको अवरुद्धबाट थुप्रै विद्यार्थीहरू वञ्चित भई शैक्षिक रूपले कुपोषणका सिकार भए र शैक्षिक गुणस्तर खस्कियो ।

महिलाको काँधमा थप जिम्मेवारी

जनयुद्धका कारण परिवारमा पुरुष मारिएर, जेल परेर वा त्रासका कारण विस्थापित/पलायन भएर वा माओवादीका काममा गएपछि एकाएक एकल तथा घरमूली बन्न पुगेका महिलाहरूलाई एकातिर हलो चलाउनुपर्ने बाध्यता आएको, आर्थिक बोझ परेको, छाक टार्ने समस्या, घर समालन कठिन परेको छ भने अर्कोतिर परिवारको वियोगमा असाध्यै पीडा खेप्नु परेको छ । पति वियोगबाट विचलित भएका महिलामा वातावरण र परिबन्धका कारण घरपरिवार, बालबालिकाको शिक्षादीक्षाको दायित्व वहन गर्नुपर्ने बताउछन् ।

महिला स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर

महिलाहरूलाई शारीरिक एवं मानसिक रूपले स्वस्थ रहने अधिकार छ । उनीहरूको यो अधिकारको कार्यान्वयन उनीहरूको समृद्ध जीवन र निजी तथा सार्वजनिक जीवनको हरेक पक्षमा प्रयोग हुन अत्यन्त आवश्यक छ । विभिन्न धार्मिक, सामाजिक तथा महिलाहरूको कमजोर पारिवारिक स्थिति महिलाविरुद्ध हुने हिंसाका प्रमुख कारक तत्त्व हुन् । महिला विरुद्ध हुने हिंसाले उनको शारीरिक र मानसिक रूपमा अत्यन्तै नकारात्मक प्रभाव पार्छ । सामाजिक रूपमा महिला विरुद्ध हुने उत्पीडन, जस्तो- माओवादीकी श्रीमती, माओवादीको परिवार, सुराकी आदिको आशङ्कामा कुटपिट, बलात्कार जातीय उत्पीडन आदिबाट शारीरिक तथा मानसिक रूपमा प्रतिकूल असर पर्ने गर्दछ । एकातर्फ गरिबी र लैङ्गिक विविधताका कारण महिलाहरूको स्वास्थ्य सेवामा पहुँच नगण्य बराबर छ । जसले गर्दा सामान्य स्वास्थ्य र प्रजनन स्वास्थ्यमा नराम्रो असर परेको छ । लैङ्गिक विभेद, सामाजिक परम्परा र आत्मविश्वासको कमी, कामको बोझ, गरिबी आदिका कारणले महिलाहरूको

मानसिक स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर परेको छ भने अर्कोतर्फ सशस्त्र सङ्घर्षको काल महिलामा शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर परेको छ । परिणामस्वरूप विभिन्न रोगबाट बल्झिएका हुन्छन् ।

क. शारीरिक स्वास्थ्य

उच्च रक्तचाप बढ्नुका साथै मुटुको ढुकढुकी बढ्नु सशस्त्र द्वन्द्वका कारण डर चिन्ता बढ्ने भएकाले पीडितको रक्तचाप बढ्नुका साथै मुटुको धड्कन असामान्य रूपमा वृद्धि हुनेजस्ता रोग बल्झिन्छ जसले गर्दा पीडित थकित हुने, काम गर्न मन नलाग्नेजस्ता स्थिति उत्पन्न हुन्छ । काममा मन नलाग्ने हुँदा, आर्थिक स्थिति कमजोर हुने, केटाकेटी विद्यालय जान नसक्ने हुन्छन् । समग्रमा पारिवारिक स्थिति दयनीय भएको हुन्छ ।

यौन इच्छा नहुनु, जटिलतापूर्ण प्रसूति अवस्था, गर्भ तुहिनु, कम तौलको बच्चा, स्त्री रोग, अनिच्छाको बाबजुद बढी सन्तान प्रजनन गर्नु पर्ने, कुलत आदिका सिकार महिला बन्नुपर्छ ।

सशस्त्र द्वन्द्वको कारण हुने बन्द र हडतालको कारण गर्भवती महिलालाई उपलब्ध गराइनुपर्ने औषधि, एम्बुलेन्स, स्वास्थ्य चौकी आदि सेवा समयमा उपलब्ध गराइ नसक्दा जटिलतापूर्ण अवस्थाका सामना गर्नुपर्छ । जसको परिणामस्वरूप गर्भवती महिलाको मृत्युसम्म हुन सक्ने स्थिति देखियो । १९९०-१९९६ को अवधिमा १,००,००० मा ५३९ मातृ मृत्युदर, हरेक २ घण्टामा एक महिलाको मृत्यु हुने गर्छ । २००६ को तथ्याङ्कअनुसार ४१५-७४० मातृ मृत्यु दर भएको पाइएको छ । आमाको मृत्यु हुँदा १० गुणा बढी बच्चाले खतरामा पर्छन् (यूनिसेफ, २००६ : १५५)

ख. मानसिक स्वास्थ्य

सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडित महिला शारीरिक पीडाका साथै मानसिक स्वास्थ्यबाट पीडित हुन्छन् । “राष्ट्रिय मासिक स्वास्थ्य खबर पत्रिका” (२०६८ चैत्र) मा कपिलदेव उपाध्यायका अनुसार नेपालमा जनसङ्ख्याको करिब १ प्रतिशतजति द्वन्द्वबाट पीडितहरूमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या पाइन्छ । मानसिक स्वास्थ्यअन्तर्गत विभिन्न रोगहरू देखा पर्दछन् । एन.डी.पी. को स्वास्थ्य सूचनाअनुसार १९९६ भन्दा अघि नेपालको स्वास्थ्य अवस्था १३७ मा १२४ स्थान रहेको थियो । त्यो अवस्थामा सशस्त्र सङ्घर्षले अझै नकारात्मक असर परेको छ । (शाक्य, २००५: अनुल्लिखित)

प्रतिशोधपूर्ण भावनाको विकास

द्वन्द्वको समयमा भौतिक मानसिक पीडापश्चात् सृजना हुने एक प्रमुख असर भनेको बदलाको भावनाको विकास हो । सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा पीडकबाट पीडित हुँदा, न्यायप्रेमी जनता वा आफन्तहरू कुटापिट, हिंसा, बलात्कार, यातनाको सिकार भएको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा थाहा पाउँदा बालसुलभ मस्तिष्कमा मेलमिलापको सद्दा क्रूरता, हिंसा र विद्रोही भावनाको विकास हुन्छ भन्ने कुरा मनोवैज्ञानिकहरूको धारणा छ । सशस्त्र द्वन्द्वले युद्धरत पक्षमा सुषुप्त रहेको घृणा र बदलाको भावनालाई सतहमा ल्याएको छ । धेरै विद्रोहीहरू बदलाको भावनाले माओवादी आन्दोलनमा सरिक भएको कथन छ ।

सकारात्मक प्रभाव

माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वबाट महिलामाथि निम्नानुसारको सकारात्मक प्रभाव परेको पाइन्छ :

सामाजिक विकृतिमा हास, महिलामा चेतना र आत्मविश्वासको अभिवृद्धि, सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण , पैतृक सम्पत्तिमा महिलाको हक सुरक्षित, राज्य संयन्त्रमा महिला सहभागितामा वृद्धि, सेनामा महिला सहभागितामा वृद्धि , लैङ्गिक विभेद तथा घरेलु हिंसामा हास जस्ता सकारात्मक परेको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

सशस्त्र द्वन्द्वबाट प्रायः समाजमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रभाव पर्दछन् । सशस्त्र द्वन्द्वमा प्रत्यक्ष संलग्न लडाकुहरू, यसका सञ्चालकहरू र गैरलडाकु सहभागीहरू, युद्धमा मारिएका व्यक्तिहरूका परिवारहरू आदि पुस्ताको नेतृत्वदायी बालबालिकाहरू, घरमूली महिलाहरू र समाजका सम्मानित वृद्धवृद्धाहरू, देशका मेरुदण्डको रूपमा रहेको युवा वर्ग र समग्रमा सिङ्गो समाजमा सशस्त्र द्वन्द्वको मनोवैज्ञानिक असर परेको पाइएको छ । देशमा सशस्त्र द्वन्द्व बढ्दै जाँदा यस क्षेत्रका प्राकृतिक स्रोतहरूको अनियन्त्रित उपभोग र दुरुपयोग भएको, जैविक विविधतामा प्रतिकूल असर परेको, प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापनमा अनियमितता, निष्क्रियता र कठिनाइ भएको पाइएको छ ।

विकासका पूर्वाधार तथा भौतिक सम्पत्तिहरूको विनाश भएको, उद्योग तथा कलकारखानामा नकारात्मक असर परेको, शैक्षिक संस्थाहरू अवरुद्ध भएका कारण शैक्षिक गतिविधिहरू पूर्ण रूपमा सञ्चालन नभएको र शैक्षिक गुणस्तरमा हास आएको

मंजु श्रेष्ठ

छ। विद्रोही नियन्त्रण गर्ने नाममा राज्यपक्षले अत्यधिक बल प्रयोग गर्दा मानव अधिकार हननका घटनाहरूमा वृद्धि भएको छ। माओवादी पक्षबाट पनि सुराकीको नाममा विरोधीलाई हत्या, बेपत्ता, अपहरण र धम्की दिने कार्यमा तीव्रता आएको पाइयो। द्वन्द्व अवधिमा अशान्ति र असुरक्षा बढेका कारण थुप्रै मानिसहरू आन्तरिक विस्थापित र केही मानिस विदेश पलायन भए। द्वन्द्वका कारण विवशतापूर्वक युवाहरू विदेशिने अवस्थाको सृजनाले हाम्रो देशको भोलिको आर्थिक, सामाजिक र जनसङ्ख्याको बनोटमा समेत सङ्कट र असन्तुलन आउने प्रायः निश्चित छ। द्वन्द्वकालमा यस क्षेत्रमा कतिपय मानिसहरूमा मनोवैज्ञानिक असन्तुलन बढी देखिएको, मानिसहरू एक अर्कोप्रति बढी सशङ्कित, आक्रामक र निराशावादी बनेको र मानसिक रूपमा विक्षिप्त जस्तो बनेको उदाहरण देखिएका छन्। नेपालमा माओवादी आन्दोलनले एउटा ठूलो सङ्कट मात्र ल्याएको होइन, यसले देशका समग्र सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक मनोवैज्ञानिक रूपान्तरणको लागि अवसर पनि सृजना गरेको छ। यस आन्दोलनले महिलालगायत दलित, जनजाति, मधेसी र क्षेत्र विशेषको पहिचान र समावेशीकरणका सवालहरूलाई मुखरित गरेका कारणले नै माओवादी आन्दोलनले यो उचाइ पाएको ठहर छ।

सन्दर्भसामग्री

अस्मिता (२०६३)। *महिला, शान्ति र पुनर्संरचना*। काठमाडौं : महिला प्रकाशन गृह, सञ्चार तथा स्रोत संस्था।

इन्सेक (२०६४)। *आन्तरिक विस्थापनसम्बन्धी निर्देशक सिद्धान्त*। काठमाडौं : इन्सेक।

युनिसेफ (इ२००६)। *सिचुएशन अफ चिल्ड्रेन एण्ड वुमन इन नेपाल*। काठमाडौं: युनिसेफ।

सापकोटा, दीपक (२०६६)। *उथलपुथलका दश वर्ष (रिपोर्ताज)*। काठमाडौं: क्रान्तिकारी पत्रकार सङ्घ, केन्द्रीय समिति।

शाक्य, अंजना (इ. २००५)। *इम्पैक्ट अफ आर्म्ड कन्फ्लिक्ट अन वुइमिन एन्ड चिल्ड्रेन इन नेपाल*। एन इनडिपेन्डेन्ट रिसर्च।

क्षेत्री, अन्जु (वर्ष अनुरिल्लिखित)। *बलात्कार विपक्षीलाई प्रताडित गर्न, महिला शान्ति र पुनर्संरचना*, काठमाडौं : अस्मिता महिला प्रकाशन समूह।